

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'İN HİKÂYELERİ ARACILIĞIYLA VAKA KURULUŞUNA BİR YAKLAŞIM

Hakan SAZYEK

Roman ve hikâye gibi tahkiyeye dayalı eserlerde itibarî (fictive, kurmaca) bir âlemin varlığı söz konusudur. Yazar, zihninde kurduğu, yarattığı hayali bir dünyayı ele alıp işler. Bu hayali âlemin temelini de belli bir düzenle sunulan olaylar, bu olayları yaşayan figüratif kadro ile zaman ve mekân öğeleri oluşturur. Dolayısıyla bu üç öğe olmaksızın vaka meydana gelemez.

Yazar, eserindeki itibarî dünyanın insanlarına birtakım olayları yaşatır. Bu olaylar, eserin bünyesinde bütünlük kazanıp vakayı oluşturur. Bir başka deyişle vaka, edebi eserdeki olayların yarattığı bir bütündür ve işlenen konunun iskeleti durumundadır.¹

Bu değerlendirmeler, Halit Ziya Uşaklıgil (1868-1945)'in hikâyeciliği için de geçerlidir. O, tespit edebildiğimiz yüz elli beş hikâyesinde pek çok itibarî dünya ve buna bağlı olarak pek çok kişi ile olayı okuyucunun beğenisine sunmuştur.

Yazarın, hikâyelerinde vakayı birkaç değişik yapıya dayandırmış olduğu dikkati çekmektedir. Olayların “vaka kuruluşu içindeki nicelikleri”, “sıralanış biçimleri” ile “vakanın oluşturulmasında diğer edebi türlerin kullanılışları” vakanın kurulması yolunda başvurulan ölçütler olarak görülüyor. Bundan hareketle Halit Ziya'nın hikâyelerindeki vaka kuruluşunu şu şekilde sınıflandırmak ve değerlendirmek mümkündür:

1- Olayların dinamizmine göre vaka kuruluşu

Tahkiyeli eserlerde olaylar zincirini oluşturan halkaların birbirine bağlanış tarzı, vakanın dinamizmini belirler. Olayların ardı ardına sıralanışı hareketli bir vakaya zemin hazırlarken, tahlil ve tasvir gibi tanıtmı parçaları ile kesilmesi, birbirinden ayrılması da vakanın hareketsiz, statik bir yapıya kaymasına yol açar. Bunun yanında tahlile dayalı anlatımın hikâyeye hakim olması da hareket öğesini ikinci plana itip vakayı durgunlaştırabilir. Ayrıca vakada olay öğesinin muhakkak aktif bir harekete dayandırılması gerekmez. Roman ya da hikâye kişinin “düşünceye dalması” gibi hareket açısından pasif nitelikli bir metin parçası bile kendisini “olay” olarak hissettirebilir. Böylece vaka, olayların söz konusu niteliklerine göre hareketli ya da hareketsiz bir yapıya bürünmüş olur.

a- Hareketsiz vaka kuruluşu

Halit Ziya'nın bir kısmı hikâyesi, yapı açısından durgun bir niteliktedir. Bu hikâyeler hareket öğesini içermekle birlikte tahlili bölümlerin yoğunluk kazandığı bir yapı görünümü verir. Yazar, hikâyeyi ya bütünüyle tahlili bir yapıya dayandırmış, ya da iç konuşmalardan, düşüncelerden ve kendi değerlendirmelerinden oluşan geniş tahlil parçalarını olaylar zincirinin halkaları arasında yerleştirmiştir. Her iki durumda da hareket öğesi geri plâna itilmiş, dolayısıyla olay azlığı yaratılmış olur.

¹ Vaka kuruluşu hakkında geniş bir inceleme, Doç. Dr. Şerif Aktaş tarafından yapılmıştır:

Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Birlik Yayınları, Ankara 1984, s. 41-68. Ayrıca bk.: Prof. Dr. Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1979; Dr. Sadık K. Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1982, s. 4-50.

“Annemin Kızları”² adlı hikâye hiçbir olaya dayalı değildir. Bu hikâye, yazarın kadınlara ilişkin izlenimlerini ve değerlendirmelerini dile getiren bir “deneme” özelliği taşımaktadır. “Haber-i Meş’um”da³ olay, vakanın hemen başında verilmiştir. Hikâye kişisine bir telgraf gelir. O, hastalığı dolayısıyla hava değişimi için Rodos’a gönderdiği kansına dair kötü haber olacağı kaygısıyla telgrafi okumaktan çekinir. Bir koltuğa oturup eşiyle yaşamış olduğu yirmi yılı düşünür. Telgrafta eşinin ölüm haberinin yazılı olduğunu var sayarak hayalinde kendisine yeni bir eş arar. Sonunda “eşinin eve dönmek üzere yola çıktığı” haberini okuyup hayal kırıklığına uğrar. Hikâyenin sonunu bağlayan “kişinin telgrafi açıp okuması” biçimindeki ikinci olay da vakaya bir hareketlilik kazandırmaz.

Halit Ziya’nın yirmi altı hikâyesi “hareketsiz vaka kuruluşu”na sahiptir. Yazar, bu tür vaka kuruluşunu daha çok Servet-i Fünûn edebi hareketi (1896-1901) yıllarında kaleme aldığı hikâyelerinde uygulamıştır.

b- Hareketli vaka kuruluşu

Bu tür vaka kuruluşunda hakim öge “hareket”tir. Yazar, olayları ya arka arkaya sıralamış, ya da kısa aralıklara bölerek birbirinden ayırmıştır. Ara kısımlara da olay akışını kesmeyecek nitelikte tahlil ya da tasvir cümleleri yerleştirilmiştir. Böylece vakada hareketlilik sağlanmış olur.

1897 Yunan Savaşında kazanılan zaferden esinlenerek yazılan “Osman’ın Gazâsı”nın⁴ vakası şöyledir: Önlerinde Osman’ın bulunduğu bir bölük asker, bir topu tepenin üzerine çıkarmak için düşman ateşi altında uğraşmaktadır. Topu çıkaracakları sırada tam ortalarına düşen bir top mermisiyle dağılırlar. Osman, topu bırakmamak için uğraşır ama başaramaz. Aşağıya doğru yuvarlanır. Gözlerini açar açmaz arkadaşlarına topun ne olduğunu sorar. Onlar, top Osman’ın kollarının arasında olduğu için gülererek karşılık verirler. Hikâyede vakanın sunuluşu şöyle yapılmıştır: Vakaya bir olayla giriş yapılır. Bu olayın işlevi, hikâye kişilerinin buldukları mekânı tasvir etmektir. Savaş meydanı sahnesinin verilişinden sonra topu tepeye çıkarmak için uğraşan askerlerin çabaları anlatılır. Bu kısım, vakanın gelişme bölümünü oluşturur. “Bir düşman mermisinin ortalarına düşmesi” olayı ile başlayan sonuç bölümü ise “Osman’ın topla birlikte aşağıya yuvarlanması” ve “topu kurtarması sonucunda arkadaşlarının gülmeleri” olaylarını kapsar. Hikâyede sürekli bir hareketliliğin varlığı dikkati çekmektedir. Yazar, giriş bölümündeki mekân tasvirinde “hareket” ögesini kullanarak bir dinamizm yaratmıştır. Sonraki bölümlerde de olaylar birbirini izler. Böylece sürükleyicilik kazanan vaka kuruluşu, kesintisiz bir olaylar zincirini kapsamış olur.

Yazarın hikâyelerinin büyük bir bölümünde vaka kuruluşu “hareketli” yapıya sahiptir.

2- Olayların sıralanış düzenine göre vaka kuruluşu

a - Düzenli vaka kuruluşu

Tahkiyeli eserlerde olaylar genellikle kronolojik bir sıra ile birbirini izler. Böylece vaka içinde yer alan olaylar, ileriye yönelik bir durumda sıralanmış olur. Bu hikâyelerin başlıca özelliği,

² *Tanin*, nr.109, 2 Teşrin-i sani 1324, s. 3.

³ *Bir Şi'r-i Haydi*, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, İstanbul 1330, s. 268-279.

⁴ *Bir Yazın Tarihi*, Alem Matbaası, İstanbul 1316, s. 169-176.

olayların “geriye dönüş” uygulamasıyla çeşitli kısımlarından kırılmadan, düz bir çizgi üzerinde yürütülmesidir.

Halit Ziya'nın hikâyeleri, genellikle ileriye yönelik olayları içeren bir vaka yapısına sahiptir. Bu grupta yer alan hikâyelere güzel bir örnek olarak “Küçük Hamal”⁵ başlıklı hikâyenin vakası yenilebilir: Anlatıcı-yazar, Galata'dan İstanbul'a geçerken bir küçük hamalın ağlayarak şık giyimli bir kadının peşinden gittiğini görür ve onları izlemeye başlar. Sirkeci'ye kadar süren bu takip sırasında çocuk rastladığı Ermeni, Rum, Arnavut gibi azınlıktan esnafa kadının, ücretini vermediğini söyleyerek yardım etmelerini ister. Hiçbiri ilgilenmez. Sonunda bir Türk subayı, yanına yaklaşp avucuna bir şey sıkıştırır. Çocuk, üzüntüsünü bir anda bırakır ve gülererek uzaklaşır. Hikâyede ince ayrıntılarla donatılmış olan vaka, birbirini sürekli olarak izleyen olaylardan meydana getirilmiş olup, ileriye yönelik bir niteliktedir.

b- Düzensiz vaka kuruluşu

Yazarın eserleri arasında, sayıca az olmakla birlikte, olaylar zincirini okuyucuya sunarken, özellikle zaman ögesi bakımından belli bir düzene bağlı kalmayan hikâyeler de mevcuttur. Bu zaman düzensizliği dolayısıyla, olay akışının kronolojik seyrinde bir düzen bozukluğu ortaya çıkar. Halit Ziya, bu tür hikâyelerinde vakayı ya sonundan ya da herhangi bir yerinden başlatarak geriye doğru götürmüştür. Bu hikâyelerde, vaka kuruluşunun giriş-gelişme-sonuç plânlamasının uygulanışında “zaman farklılığı” ölçüt olarak kullanılmıştır.

“Düğün Evinde”⁶ başlıklı hikâyenin giriş bölümündeki olaylar, “bir konak odasında birkaç genç kızın şakalaşmaları” biçimindedir ve ileriye yöneliktir. Gelişme bölümünün başlamasıyla birlikte yazar, bir geriye dönüş ile olayları, aynı günün sabahından başlatır. Bu bölüm, olayların, giriş kısmının bitimindeki duruma getirilmesiyle sona erer. Sonuç ise, giriş bölümünün devamı niteliğindeki olaylardan oluşur. Bununla birlikte gelişme bölümündeki olaylar ile sonucun başlangıcı arasında bir bağlantı vardır.

“Çerçeve hikâye” olarak değerlendirebileceğimiz bazı hikâyelerde de vaka düzensiz yapıdadır. Bu düzensizliğin başlıca özelliği, giriş ve sonuç bölümlerinin, ilk olaylar zincirinin geçtiği anda; gelişme bölümünün ise geçmişte cereyan eden ikinci bir olaylar zincirinden meydana gelmesidir. Ancak bu zaman farklılığını, dolayısıyla vaka kırılmasını yazarın anlatımı değil de, hikâye kişinin, bir olayı başka bir hikâye kişisine ya da kişilerine anlatması yaratır. Böylece ayrı hikâye konusu olabilecek iki olaylar zinciri iç içe girerek bir geriye dönüş ve dolayısıyla vaka kuruluşunda kırılma gerçekleştirilmiş olur.

“Yırtık Mendil”de⁷ soğuk bir kış gecesi baloya gitmekten vazgeçip bir evde sohbet eden gençlerden Mesut Hurrem, arkadaşlarına sekiz yıl önce İzmir'de gittiği bir baloda tanıştığı iki kız kardeşe ilişkin hatıralarını anlatır. Vakanın giriş bölümü “birkaç arkadaşın konuşması” olayından oluşur ve şimdiki zamanda geçer. Gelişme bölümü, bu sohbet sırasında gencin yaşamış olduğu hatıralardan meydana gelir ve geçmişte cereyan eder. Sonuç bölümü ise gelişme bölümünde anlatılan olayların, dinleyenler üzerinde yarattığı etkiyi içerir ve yine şimdiki zamanda geçer.

⁵ Aşka Dair, Semih Lütfi Bitik ve Basım Evi, İstanbul 1935, 5. 7 1-76.

⁶ Küçük Fıkralar III, İkdım Matbaası, İstanbul 1314, s. 2 15-242.

⁷ Bir Yazın Tarihi, s. 83-109.

3 - Yararlanılan edebi türlere göre vaka kuruluşu

Halit Ziya, birçok hikâyesinde mektup, günlük-hatıra gibi türlerden, vakayı oluşturma yolunda yararlanmıştır. Bunların büyük bir kısmında da söz konusu türler, metnin bütünü oluşturur. Bir mektup ya da günlükten aldığı parçayı, hatta bu türlerden birinde yazılmış bir metnin tamamını başlı başına bir hikaye metni olarak değerlendirmiş olan yazar, anlatım yöntemi olarak alışlagelen tahkiyeden uzaklaşıp özgün bir hikaye yapısı ve vaka kuruluşu ortaya koyma başarısını göstermiştir.

a- Mektup türüne dayalı vaka kuruluşu

Yazar on hikâyesinde vaka kuruluşunu mektup türünden yararlanarak oluşturmuştur. Hikâyelerde mektup metinlerinin kullanılışı üç değişik tarzdadır. Bunların ilkinde mektup metni, hikâyenin bütününe meydana getirir. Halit Ziya, olayların bir mektup aracılığıyla aktarıldığının anlaşılmasını okuyucuya bırakır. Başka bir ifadeyle, hikâyenin bir mektup metni olduğunu okuyucunun algılanması beklenir.

İkinci grupta yer alan hikâyelerde yazar, kısa bir girişten sonra mektup metnini aktarmaya geçer. Örneğin “Dört Yaprak”ta⁸ mektup sayfasını değerlendirdiği kısım, dört kısa cümleden ibarettir: “Bir mektubun ortasından elime dört yaprak geçti. Öyle zannediyorum ki bu kopuk kağıdın talâkatında acı ve derin bir yürek faciası var. Bunları neşretmekle meçhul sahiblerinin hüviyetlerini ifşa etmiş olmuyorum. Onun için bir günah işlememiş olduğuma kailim.”⁹

Yazar, mektup türünden yararlanmada üçüncü yol olarak mektup metinlerine vaka kuruluşunun bir bölümünde yer vermeyi tercih etmiştir. “Korkudan Sonra” başlıklı hikâye¹⁰, bir kuyumcudaki karşılaşan iki gelin adayının, nişanlılarıyla aralarındaki kişilik farkından duydukları kaygıyı ve evlendikten sonra bu kaygıların boşluğunu dile getiren birer mektup yazmalarını konu edinir. Dolayısıyla mektup metinlerinden, hikâyenin sonuç bölümünde yararlanılmıştır. Yazar, bu mektuplar aracılığıyla bakış açısını iki genç kadına bırakır. Böylece onların duydukları kaygıların nasıl bir sona ulaştığı meselesi ilk elden yansıtılır. Daha önemlisi, yazar bu yöntemi uygulamak yoluyla, kendisini geri plana çekerek objektif bir bakış açısı oluşturmuştur.

b- Günlük türüne dayalı vaka kuruluşu

Sekiz hikâyesinde günlük türünden yararlanmış olan Halit Ziya, vakayı kurma yolunda bu türü daha ilk kalem denemelerinde kullanmaya başlamıştır. Onun hikâye türündeki ilk eseri olan “Bir Muhtıranın Son Yaprakları”nda¹¹ metnin bütününe bir günlükün satırları oluşturur. Bu tarzda yazılmış olan hikâyeler, yazarın 1888–1920 yılları arasındaki dönemde yayımladığı beş hikâye kitabı içinde yer alır. Dolayısıyla o, 1920 sonrasındaki hikâyecilik faaliyetinde, vakayı kurmada günlük türünden yararlanmamıştır.

⁸ *Aşka Dair*, s. 55-6 1.

⁹ a.g.e., s. 57.

¹⁰ *Bir Şi'r-i Hayâl*, s. 95-110.

¹¹ Mihran matbaası, İstanbul 1306. Bu hikayenin tahlili için bak.: Doç. Dr. Zeynep Kerman, “Halit Ziya Uşaklıgil’in Hikayeleri 1”, *Milli Kültür*, C.3, S.12, s.6-8. Ayrıca bak.: Yrd. Doç. Dr. Ö. Faruk Huyugüzel, “Halit Ziya’nın İzmir’de Yazdığı Büyük Hikayelerde Yapı ve Üslup Özellikleri”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, *Tebliğler II Türk Edebiyatı*, İstanbul 1985, s.131-140.

Beş hikâyede günlük türü vakaya hakim durumdadır. Bunlarda yazar, bir giriş cümlesinden sonra anlatıcılığı “günlük”e bırakmıştır. “Râife Molla”da¹² “Bir muhibbin defterinde okudum” cümlesinin hemen ardından defter, yani günlük aktarılmaya başlanır. Bunun yanında “Defter-i nâtamâm”¹³ ve “Sepette Bulunmuş”¹⁴ başlıklı hikâyelerde, bir giriş cümlesine yer verilmeden günlük metinleri sunulur.

Halit Ziya Uşaklıgil’in hikâyeleri aracılığıyla yaka kuruluşunu değerlendirmeye çalışan bu yazının hareket noktaları, vaka kuruluşunu oluşturan halkaların “hareket ögesi karşısındaki durumları” ve “sıralanış biçimlerindeki düzen” ile “diğer edebi türlerin kullanılışı” biçimindeki ölçütlerdir. Bu üç ölçüt, sadece bu yazıda konu edindiğimiz yazarın hikâyelerindeki yaka kuruluşunu incelemede geçerli değildir. Tahkiyeye dayalı her eserin, yaka kuruluşu açısından incelenmesinde, bize bu ölçütleri kullanılabilecek verilen bulmak mümkündür. Zira, bir figürü, özellikle insan değerlendiren, hatta onu kendine kaynak edinmek zorunda olan edebi eser, kesinlikle bir olaylar zincirine muhtaçtır. Bizim için önemli olan, bu zinciri oluşturan halkaların hareketlilik ölçüsü ve sıralanış biçimidir. Ayrıca, söz konusu halkaların oluşturulmasında diğer edebi türlerden yararlanılması da, türler arası etkileşimin sınırlarını belirlemeye zemin hazırlaması bakımından üzerinde durulması gereken bir ölçüt özelliği kazanmaktadır.

Bir yazarın hayalinde yarattığı dünyanın hareket ve olay düzeni yönlerini ve edebi türler arasındaki iş birliğinin kapsamını belirlemek yolunda başvurulabilecek bu ölçütler, yaka kuruluşu incelemelerine yeni bir boyut getirebilir.¹⁵

Türk Dili, Eylül 1989, S. 453, s. 125-130.

¹² *Bir Hikâye-i Sevdâ*, Sabah Matbaası, İstanbul 1338, s. 176-190.

¹³ *Bir Yazın Tarihi*, s. 143-167.

¹⁴ *Bir Şi'r-i Hayâl*, s. 3-32.

¹⁵ Halit Ziya'nın hikâyelerindeki yaka kuruluşu, “Halit Ziya Uşaklıgil’in Hikâyeleri ve Türk Hikâyeciliğine Katkıları” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara 1989) konulu yüksek lisans tezimizde, daha geniş olarak değerlendirilmiştir.